

Lezing voor vier eindexamenklassen, 1966

ALBERT CAMUS, TEILHARD DE CHARDIN
EN DE ABSURDITEIT VAN HET LEVEN

Ik zou deze middag willen spreken over Albert Camus en Teilhard de Chardin, daarbij vooral lettend op de vraag of zij ons bestaan absurd, zinloos, vinden en indien deze vraag bevestigend beantwoord moet worden, welke uitweg zij ons dan uit deze netelige positie kunnen wijzen. Ik zal het accent leggen op Camus en als conclusie aantonen hoe zijn denken door dat van Teilhard de Chardin wordt ‘voltooid’.

Ruim zes jaar geleden, op 5 januari 1960, kwam Albert Camus, de veelbelovende Franse schrijver, door een auto-ongeluk om het leven. Het feit dat zijn oeuvre nog niet ‘af’ was, kan misschien verklaren waarom de zin ervan vaak niet juist gezien wordt.

Te vaak nog beschuldigt men Camus ervan het menselijk bestaan als zinloos voor te stellen. Deze negatieve interpretatie van zijn werk berust waarschijnlijk op een niet volledig gelezen hebben van het oeuvre van deze schrijver, dat, beginnend bij *L’Envers et l’Endroit, Keer en Tegenkeer* uit 1937 en eindigend in 1957 met *L’Exil et le Royaume, Koninkrijk en Ballingschap*, als het ware in stijgende lijn zin en inhoud aan ons bestaan wil geven. Juist bij Camus is het belangrijk zijn oeuvre als een zeer samenhangend geheel te beschouwen: zo niet, dan loopt men gevaar het verkeerd te interpreteren.

Zo er al sprake is van een absurd-verklaring van ons bestaan bij Camus, dan betreft dat een absurditeit die niet door Camus aan dat bestaan wordt toegekend. Niet Camus vond het bestaan absurd, maar de jongere generatie die juist de Tweede Wereldoorlog had meegemaakt. Voor deze generatie schreef hij zijn werken, waarin hij zoekt naar de waarden en de zin van het bestaan. Zo had het er vaak de schijn van dat Camus het leven alle zin ontnam en dat verweet men hem dan ook. Niets was echter minder waar en meer dan eens heeft hij zich tegen deze beschuldiging verweerd, met name in zijn bundel essays *L’Été, Zomer* uit 1954 waarin hij enigszins verbitterd zegt:

“Zo wordt men dan profeet van het absurde. Maar het enige dat ik heb willen doen is redeneren over een idee dat ik gevonden heb in de straten van mijn tijd. Dat ik dit idee (...) met heel mijn generatie heb ‘gevoed’, spreekt vanzelf. (...) Samen met mijn tijdgenoten ben ik opgegroeid met de trommelslagen van de eerste wereldoorlog en onze geschiedenis is sindsdien slechts moord, onrechtvaardigheid of geweld geweest. (...) Op het dieptepunt van ons nihilisme heb ik alleen maar datgene gezocht wat ons dat nihilisme te boven kan doen komen. (...) In het hart van ons werk, hoe somber dat ook moge zijn, straalt een onuitputtelijke zon.”

Wil men de oprechtste bedoelingen van een schrijver niet miskennen, dan zal men deze verklaring moeten respecteren.

Camus gaat dus op zoek naar de waarden die ons leven zin kunnen geven. Dat die waarden zuiver aards getint zijn, is geen reden hem profeet van de zinloosheid te noemen. Profeet, voorvechter van een zuiver aan de aarde gebonden leven, zou een betere benaming zijn geweest. Camus bekommert zich voorlopig niet om een bestaan na de dood. Op aarde goed zijn is volgens hem al moeilijk genoeg. De vraag die hem dan ook intrigeert is of het mogelijk is een zuiver aardse heilige te zijn, een ‘Saint sans Dieu’, een heilige zonder God. Tarrou, de karakteristieke Camus-figuur uit *la Peste* blijkt daar volkomen in te slagen. Hij geeft, zullen wij straks zien, zijn leven voor zijn medemens zonder in God te geloven. Tarrou is solidair geweest met de ‘overwonnenen’, de pestlijders. En pestlijders zijn wij allen min of meer, lezen wij: “Nous sommes tous des pestiférés.” Alleen door elkaar te helpen, door solidair te zijn, zoals Tarrou, zullen wij erin slagen de pest, het kwaad, enige tijd, misschien definitief van ons verwijderd te houden.

Het hele oeuvre van Camus verwijst naar deze solidariteit. In *L'Étranger, de Vreemdeling*, wordt ons de absurde mens beschreven die een vreemdeling voor zichzelf en zijn medemensen is. Men zou deze roman het uitgangspunt van het denken van Camus kunnen noemen: de Vreemdeling is een representant van de door de oorlog ontmoedigde generatie. In deze roman zien wij een man die een zuiver lichamelijk, aardegebonden leven leidt, zonder God, zonder mensen, zonder contacten. Dit leven is zichzelf voldoende volgens Camus.

De hoofdpersoon van deze roman, Meursault, heeft zijn moeder begraven zonder verdriet: "Wilt u van tevoren uw moeder nog een laatste keer zien, vroeg men mij. Ik heb nee geantwoord." Hij heeft een Arabier gedood zonder het te willen, vanwege de zon: "de zon brandde -ik ben vooruit gelopen- de Arabier trok zijn mes waarop het licht van de zon viel. Dat licht ketste af op het staal en het was alsof een lang, vonkend lemmet mij aan het voorhoofd raakte. Toen is alles gaan wankelen. De zee droeg een zwoele hete lucht aan. Het leek mij alsof de hemel over heel zijn uitgestrektheid openspleet om vuur te laten regenen. Heel mijn zijn heeft zich gespannen en ik heb mijn hand om mijn revolver gebald. De veiligheidspal schoot los, ik voelde de gladde buik van de kolf en toen is in een kort en dof geluid alles begonnen. Ik heb zweet en zon afgeschud. Ik begreep dat ik heel het evenwicht van deze dag verstoord had en de buitengewone stilte van een strand waar ik gelukkig was geweest. Toen heb ik nog vier keer geschoten op het bewegingloze lichaam waarin de kogels verdwenen zonder dat het te zien was. En het leek op vier korte kloppen die ik gaf op de deur van het ongeluk." Meursault wordt zonder genade veroordeeld: "De president heeft mij gezegd dat ik onthoofd zou worden op het plein in naam van het Franse volk."

Meursault is een vreemdeling, voor zichzelf en voor de anderen. Alles is hem om het even, alles gaat langs hem heen, hij schijnt in een droom te leven zonder dat hijzelf tussen beide kan komen om iets te willen. Zijn leven heeft geen zin voor hem, hij zegt: "Het leven is niet de moeite waard om geleefd te worden, anderen zullen immers na mij komen." Meursault wordt geleefd en aan het eind van dat leven staat de dood. Zijn leven heeft geen zin of richting zoals het Franse woord 'sens' betekent en God wordt buitengesloten. Meursault beledigt de priester die hem komt spreken over God. Meursault heeft nog slechts weinig tijd en die wil hij niet verliezen met God: "Ik heb geantwoord dat ik niet in God geloofde." Het einde van de roman is sinister: Meursault wenst dat er veel toeschouwers zullen zijn op de dag van zijn executie en dat zij hem met kreten van haat zullen ontvangen.

Toch is volgens Camus het leven van Meursault niet zinloos geweest: volgens hem is de zin van het leven het leven. Onnodig daarvoor een hiernamaals te bedenken, zegt hij, maar men moet wel echt leven: iemand, zo lezen wij, die slechts één dag echt geleefd zou hebben, zou zonder moeite honderd jaar in een gevangenis kunnen leven. Hij zou dan voldoende herinneringen hebben om zich niet te vervelen. Volgens Camus is het leven van de Vreemdeling dus gelukkig geweest, maar dan moet men wel weten wat hij onder geluk verstaat. En dan, wat zal die man na verloop van die honderd jaar denken?

In zijn volgend werk, de *Mythe van Sisyphus* uit 1942, werkt Camus het gegeven van de Vreemdeling, namelijk de absurditeit van het leven, verder uit: de afwezigheid van iedere diepere zin om te leven, zegt hij.

“Op zekere dag geven wij er ons rekenschap van hoe absurd ons leven, hoe banaal ons bestaan is: het gebeurt dat de decors in elkaar storten, zo lezen we. Opstaan, tram, vier uur kantoor of fabriek, eten, tram, vier uur werk, eten, maandag, dinsdag, woensdag, donderdag, vrijdag, zaterdag, de meeste tijd wordt deze weg gemakkelijk gevolgd. Op zekere dag echter dringt zich de vraag op: Waarom dit alles?”

Welke oplossing geeft Camus, welke houding aan te nemen tegenover de evidente absurditeit van het tijdvak: de oorlog 1940-1945? Is zelfmoord de oplossing? Nee, zegt Camus, men moet “uit volle wil” en niet onverzoend, teleurgesteld, sterven. Maar is dan het werk van Sisyphus, de moderne mens, absurd, zinloos? Nee, antwoordt Camus, de strijd naar de top is al voldoende en steeds weer zal Sisyphus zijn rotsblok naar boven rollen. Ik citeer de prachtige zin waarin Camus dit tot uitdrukking brengt:

“Dit heelal schijnt hem (=Sisyphus) noch dor noch zinloos toe. Ieder korreltje van deze steen, iedere scherf van deze berg vol nacht vormt op zichzelf een wereld. De strijd naar de top is voldoende om een mensenleven te vullen: ‘La lutte vers le sommet suffit à remplir un coeur d’homme.’ We moeten ons Sisyphus als gelukkig voorstellen.”

Met andere woorden: volgens Camus is het leven niet zinloos. Spreken over deze zinloosheid kan ons redden volgens hem, “dat zal ons opnieuw naar de zon brengen.”

Laten wij ons uitgangspunt even hervatten: het leven van de Vreemdeling, ons leven, schijnt absurd te zijn, is dat echter niet. Alleen al de poging om te leven maakt gelukkig, zo leerde ons de *Mythe van Sisyphus*. Wij zullen nu summier de drie toneelstukken van Camus bespreken die zijn gedachten over de zinloosheid van ons bestaan nog verder uitwerken. De mens, zien wij daar, komt in opstand tegen de zinloosheid van het leven. Elk van de toneelstukken toont ons een bepaald soort opstand. Uitgaande van de opstand, bemerken wij dat de vraag die zich opdringt, deze is: te weten of in een zinloze wereld alles is toegestaan. Nee, zegt Camus nog in de *Mythe van Sisyphus*, “Alles is toegestaan betekent niet dat niets verboden is.” En in zijn *Brieven aan een Duitse vriend* vervolgt hij: “Er zijn middelen waarvoor geen excuus te vinden is.” Het gaat er nu dus om te weten waar de grenzen liggen. Laten we ze niet te ver zoeken!

In het eerste stuk, *Het Misverstand/Le Malentendu* ontmoeten wij twee vrouwen, moeder en dochter, die in opstand zijn gekomen tegen hun levensvoorwaarden en die opnieuw willen beginnen, “recommencer”, “deze aarde zonder horizon verlaten”, “het land vinden waar de zon alle vragen doodt”, “het land vinden waar geluk ons wacht.”

Zij hebben een herberg waar slechts rijke gasten worden ontvangen. Die worden ‘s nachts gedood en van hun geld beroofd. Met dit geld hopen zij hun plan te verwezenlijken. Op een avond dient zich een gast aan. Het is Jan, de zoon en de broer van deze twee vrouwen. Zonder hem herkend te hebben doden zij hem: dat is het misverstand. Zij zien dan in zijn papieren wie zij gedood hebben. En dan zegt de dochter: “Ook al had ik hem herkend, dat weet ik nu, dan zou dat niets veranderd hebben, ik heb geleerd niets te respecteren”. Eerder al heeft zij gezegd: “Ik zou alles op mijn weg verpletteren.” Zij gelooft dat alles is toegestaan in een wereld die van zin ontdaan is. De moeder echter, en op dat ogenblik spreekt Camus, betreurt haar misdaad: “Ik had ongelijk, op deze aarde waar niets zeker is hebben wij onze zekerheden: de liefde van een moeder voor haar kind is nu mijn zekerheid.”

Ziedaar dus een van de waarden die wij tegenover de zinloosheid kunnen stellen: de moederliefde. Wanneer Maria, de vrouw van Jan, in de herberg komt om zich weer bij haar man te voegen, zegt de dochter tegen haar: “Wij, zijn moeder en ik, hebben hem

gedood: er is een misverstand geweest.” Misverstand is een ander woord voor de zinloosheid van ons bestaan. De moeder en de dochter zullen zich door zelfmoord bij Jan voegen. Maar Martha, de dochter, erkent tegenover Maria dat misdaad niets oplost: “Misdaad is een eenzaamheid, zelfs al ben je met duizend anderen om hem te begaan.” Maria blijft alleen achter en wanneer zij God aanroept om hulp, verschijnt de dove huisknecht die “Nee” zegt.

Ook in het toneelstuk *Caligula* ontmoeten wij een wereld die van zin ontdaan lijkt: “Deze wereld zoals zij is, is niet te verdragen”, zo lezen wij en “de mensen sterven en zijn niet gelukkig, de mensen huilen omdat de dingen niet zijn zoals zij moeten zijn, deze wereld is zonder belang.” Zoals in *Het Misverstand* zal Camus ook in dit toneelstuk stelling nemen tegen deze pessimistische interpretatie van de wereld waarin wij leven.

Zoals in *Het Misverstand* is er ook in *Caligula* een positieve stroming, de stroming, die het kwaad wil bestrijden: “Maar als het kwaad nu eenmaal op aarde is, waarom wil je het dan nog groter maken?”, vraagt Caesonia aan Caligula. Caligula, door de dood van zijn door hem beminde zus, bewust geworden van de willekeur van de goden en van de zinloosheid van het bestaan, kiest zelf nu echter ook, als gedragslijn om gelijk te zijn aan de goden, de weg van de willekeur: “Mijn vrijheid kent geen grenzen meer!” Hij is vrij, zegt hij, te doen wat hij wil en om te beginnen wil hij het onmogelijke, en het onmogelijke dat is gelukkig zijn. Welnu, op aarde vindt hij niets dat zijn dorst naar geluk kan lessen en daarom zoekt hij het buiten de aarde: “Ik heb de maan nodig, of het geluk, of de onsterfelijkheid, iets wat misschien waanzinnig is, maar niet van deze aarde.” Hij wil dat de zon in het oosten ondergaat, hij wil de hemel met de aarde vermengen, lelijkheid met schoonheid verwarren, de lach uit het lijden doen opwellen, kortom hij wil dat het onmogelijke mogelijk is. Hij stelt een regering van willekeur in, hij doodt bijvoorbeeld onschuldigen wanneer hij daar zin in heeft: “U zult begrijpen”, zegt hij, “dat het niet nodig is iets misdaan te hebben om te sterven.” Camus onderstreept zo de willekeur die het bestaan bepaalt. Na de moord gaat Caligula werken met rampen: “ik zeg dat er morgen hongersnood zal zijn. Ieder kent de hongersnood, dat is een ramp. En ik

zal de ramp laten eindigen wanneer dat mij behaagt.” Dat is het beeld dat Caligula zich heeft gevormd van de goden: “Er is maar één manier om gelijk te zijn aan de goden: het is voldoende even wreed te zijn als zij.” En als toppunt van willekeur – “Men is altijd vrij ten koste van iemand, dat is vervelend maar normaal”, zegt Caligula- doodt hij zijn geliefde Caesonia. Pas dan bemerkt hij dat “doden niet de oplossing is.” Doden, willekeur zonder grenzen, het alles is toegestaan, maakt niet gelukkig. En dan volgen de diep navrante woorden van Caligula: “Ik zal de maan niet krijgen -als ik de maan maar gekregen had, als liefde maar voldoende was geweest, zou alles veranderd zijn- ik weet en jij weet dat ook, dat het voldoende zou zijn dat het onmogelijke mogelijk was. Het onmogelijke!”

Maar het onmogelijke zal nooit mogelijk zijn, met andere woorden, de mens zal nooit in die zin gelukkig zijn. Maar moord en willekeur helpen ons ook niet, leert Camus, er zijn grenzen die niet overschreden mogen worden.

Dat leert ons ook het volgende stuk, *Les Justes, De Rechtvaardigen*: ook hier een opstand tegen het bestaan, ook hier de overtuiging dat de misdaad geen zin geeft aan een zinloze wereld.

In dit stuk verzet een groep Russische revolutionairen zich tegen het despotische regime van de tsaren: “Wij doden om een wereld te bouwen waar nooit iemand nog zal doden.” Is alles toegestaan om dat doel te bereiken? De Rechtvaardigen hebben besloten een bom te gooien op de groothertog. De dichter Kaliayev wordt hiermee belast. Op het laatste moment deinst deze echter terug: “Er zaten kinderen in de koets van de groothertog”, zegt hij. Waarom heeft hij de bom niet gegooid, wat was voor hem de grens van het ‘alles is toegestaan’? “Kinderogen. Kinderen, vooral kinderen. Heb je wel eens naar kinderen gekeken? Die ernstige blik die zij soms in hun ogen hebben?” De tegengestelde houding, die van Martha uit *Het Misverstand*, wordt hier geïllustreerd door Stepan, die beweert “dat niets verboden is van wat onze zaak kan dienen.” Hij heeft de opstand op zich genomen en wil er alle consequenties van accepteren, zonder grenzen te erkennen: “Er zijn geen grenzen”, zegt hij.

Laten we ons echter niet vergissen: als alles is toegestaan, is ook het onrecht toegestaan en verliest onze opstand zijn rechtvaardiging. De andere samenzweerdere Voinov en Dora, d.w.z. Camus, willen slechts rechtvaardigen zijn, wier enige bedoeling is het levende onrecht niet nog groter te maken. Hun conclusie is dat kinderen doden in strijd is met de eer. Kaliyev zal een tweede keer de bom wel gooien en daarvoor terechtgesteld worden. Evenals Meursault, de Vreemdeling, weigert hij voor zijn dood God te erkennen: de priester zegt: "God verenigt." Kaliyev antwoordt: "Niet op deze aarde, en juist op deze aarde heb ik mijn afspraken." Na zijn dood zal hij gelukkig zijn op deze aarde; hij droomt van het komende geluk: "Er zal een tijd komen dat wij allen broeders zullen zijn."

De eindconclusie van deze drie toneelstukken is dat de wereld zinloos schijnt, dat het geluk niet mogelijk is, dat desondanks niet alles is toegestaan en dat zelfs willekeur niet tot dat onmogelijke geluk voert.

In zijn volgend werk , De Pest, probeert Camus ons een levenswijze te bieden die deze wereld leefbaar zal maken. Wat moet men hier onder pest verstaan? Het spreekt vanzelf dat Camus geen simpel verhaal over een pestepidemie heeft willen schrijven.

De geschiedenis speelt zich af in Oran. "Oran is zo op het oog een stad zonder argwaan, dat wil zeggen, een volkomen moderne stad", lezen wij. Oran is , als ik het zo mag zeggen, het symbool voor een modern mens, die van de ene dag op de andere leeft, zonder argwaan, maar die op zekere dag door de schok van het onverwachte tot de orde wordt geroepen. De mensen van Oran denken slechts aan geld en aan liefde, "die lange gewoonte met z'n tweeën", zo lezen wij. Echter, in deze stad, in ons leven kan er iets onverwachts gebeuren: "Op de morgen van de 16^e april kwam dokter Bernard Rieux uit zijn kamer en hij stootte op een dode rat, midden op de overloop." Er zijn mensen die dit feit ontkennen, die in het algemeen blind zijn voor onverwachte feiten, zoals de conciërge van de flat van de dokter: "De houding van deze was categorisch: er waren geen ratten in huis." Ook de gezagsdragers houden in de regel geen rekening met het onverwachte: zo ook de gemeenteraad van Oran: deze had zich nog niets voorgenomen te doen, maar begon met in vergadering bij elkaar te komen voor een bespreking. Overal vindt

men echter dode ratten en de eerste gevallen van een vreemde ziekte doen zich voor. Op den duur kan men de feiten niet meer ontkennen, het is de Pest. De poorten van de stad worden gesloten, de staat van beleg wordt afgekondigd. Rieux, de dokter, is een Rechtvaardige: hij is een man die moe is van de wereld waarin hij leefde en die vast besloten is onrecht af te wijzen voor zover dat in zijn vermogen is. Waarvan is de Pest het symbool? Men heeft er Frankrijk in gezien, bezet door de Duitsers, maar deze uitleg lijkt ons te gemakkelijk. Het blijft niettemin waar dat het boek gepubliceerd is daags na de laatste wereldoorlog. Wij zien in de Pest de zinloosheid van deze wereld, het Kwaad; de Pest is Caligula en Caligula was de willekeur: "Ik vervang de Pest", zei Caligula in het hiervoor behandelde toneelstuk. Aan het eind van het boek zegt een oude zieke die de pesttijd heeft overleefd tegen dokter Rieux: "Wat dat wil zeggen, de pest? Dat is het leven!"

Wij dragen allen het kwaad in ons en wij lezen dat deze geschiedenis ons allen betreft, "wij zijn allen pestlijders", "nous sommes tous des pestiférés", iedereen lijdt tegenwoordig aan de pest. Hoe weerstand te bieden aan deze ziekte? Wij lezen dat wij, zoveel als mogelijk is, moeten weigeren het eens te zijn met de ramp te zijn, dat wij alles moeten doen om geen pestlijders meer te zijn. En heel het boek zal een uiteenzetting zijn over de manier om dit onmogelijke, het geluk, te bereiken. Maar waar komt het kwaad vandaan, waarom zijn wij ertoe veroordeeld? De preek van pater/père Paneloux die zei: "Broeders, gij verkeert in het ongeluk, Broeders, gij hebt het verdiend", heeft de inwoners van Oran gevoelig gemaakt voor het tot dan toe nog vage idee dat zij veroordeeld zijn, vanwege een onbekende misdaad, tot een onvoorstelbare gevangenschap. Ziedaar de vraag naar de oorsprong van het kwaad, maar wij zijn ons er niet van bewust het verdiend te hebben.

De stad Oran is voortaan veroordeeld tot ballingschap, tot eenzaamheid. Door de radio en door de pers bereikten medelijdende of bewonderende commentaren de voortaan eenzame stad. "En van de uiteinden der wereld, over duizenden kilometers heen, probeerden onbekende en broederlijke stemmen onhandig hun solidariteit te zeggen." Dat is de eerste keer, geloof ik, dat Camus tegenover het kwaad, de zinloosheid, de eenzaamheid, de solidariteit stelt.

In de stad beschouwen alle 'gevangenen' de solidariteit als enige manier om samen te leven: zo ook dokter Rieux voor wie solidariteit erin bestaat zijn beroep uit te oefenen. Dag en nacht stelt hij zich in dienst van zijn zieken, die zijn zorgen met ondankbaarheid betalen: "Medelijden, dokter! (...) Natuurlijk had hij medelijden, maar daar schoot niemand iets mee op. Er moest opgebeld worden en even later hoorde men weer de sirene van de ambulance, die dan de zieke meenam..." Rieux kon weer vertrekken. Ofschoon hij gezinnen uit elkaar rukt, staat hij aan de kant van de slachtoffers: "Ik voel meer solidariteit met de overwonnenen dan met de heiligen.- volgens de wet van een eerzaam hart heeft hij weloverwogen de zijde gekozen van het slachtoffer en heeft hij de mensen, zijn medeburgers, willen vinden in de enige zekerheden die zij gemeen hebben: liefde, lijden en ballingschap." Zo ook de journalist Rambert: hij blijft in Oran ook al heeft hij een middel gevonden om uit de stad te ontsnappen. "Dokter", zei Rambert, "ik vertrek niet en ik wil bij u blijven - het kan schandelijk zijn als je alléén gelukkig bent." Zo ook père Paneloux, de jezuïet, die twee preken houdt: de eerste leert de ballingen dat zij de Pest aan zichzelf te danken hebben: God straft de mensen van Oran omdat zij hem niet vaak genoeg zijn komen opzoeken: "U dacht dat het voldoende was God op zondag te bezoeken om daarna vrij te zijn, de andere dagen. Hij wilde u echter langer zien, dat is zijn manier om van u te houden. Daarom, moe van het wachten op uw komst, heeft hij deze ramp uw stad laten bezoeken zoals zij alle steden der zonde bezocht heeft sinds de mensen een geschiedenis hebben. Deze ramp die u kwetst, verheft u en toont u de weg." Een merkwaardig idee vormt deze priester zich van de God van liefde! Laten we opmerken dat père Paneloux zich in deze preek bóven de massa plaatst, hij, de priester, behoort tot een andere wereld. In de tweede preek echter is zijn houding veranderd: het is opmerkelijk dat hij nu niet meer u maar wij zegt. Hij toont zich nu dus solidair met zijn stadgenoten en sterft aan de pest.

Solidair is ook Tarrou, de vriend van de dokter. Hij helpt bij het organiseren van de groepen die de artsen helpen, de pestlijders vervoeren en de noodzakelijke hygiëne bevorderen in de overbevolkte wijken. Door deze solidariteit probeert hij aan de

symbolische Pest te ontsnappen. Tarrou geeft prachtig aan dat de Pest beschouwd moet worden als een symbool. Toen hij nog jong was heeft zijn vader die rechter was hem eens uitgenodigd een proces bij te wonen. Tarrou beschrijft de man die men veroordeelde: "De knoop van zijn das zat niet helemaal in de hoek van de boord, hij beet op de nagels van een hand, de rechter... Kortom, u begrijpt dat hij een levend wezen was." Tarrou walgde ervan dat zijn vader de terechtstellingen van deze levende wezens bijwoonde en heeft het ouderlijk huis verlaten. Hij heeft deel uitgemaakt van revolutionaire groepen: "Er is geen land in Europa waarvan ik de strijd niet gedeeld heb." Op zekere dag echter geeft hij er zich rekenschap van dat hij indirect de dood van duizenden mensen ondertekend had door daden en principes goed te keuren die fataal tot die dood geleid hadden. "Toen heb ik begrepen dat ik tenminste niet opgehouden was aan de Pest te lijden, gedurende al die lange jaren waarin ik met heel mijn ziel meende juist tegen de Pest te vechten. Ik heb geleerd", zegt hij, "dat wij allen aan de Pest leden." Tarrou heeft voor zichzelf ontdekt waarin het bestaat niet meer aan de Pest te lijden: alles weigeren wat van dichtbij of van veraf, om goede of slechte redenen doet sterven of rechtvaardigt dat men doet sterven. Daarom heeft hij besloten om altijd aan de kant van de slachtoffers te gaan staan, bij iedere gelegenheid, om de rampen te beperken. "Temidden van de slachtoffers kan ik tenminste zoeken hoe men de vrede bereikt." Maar die Tarrou, een van de strijders tegen de Pest, zal het laatste slachtoffer van die Pest zijn. Rieux heeft hem niet kunnen genezen:

"Hij kan niets doen tegen die schipbreuk. Hij moet blijven staan op de oever, met lege handen en verwrongen hart, zonder wapens, zonder hulp tegenover deze ramp. En tranen van onmacht beletten hem te zien hoe Tarrou zich plotseling naar de muur keerde en stierf in een holle klacht alsof ergens in hem een essentiële snaar gebroken was. Rieux voelde dat het deze keer om de eindnederlaag ging, die welke een einde maakt aan de oorlog en van de vrede zelf een lijden zonder genezing maakt."

Bitter vraagt Rieux zich af of Tarrou dáárom de heiligheid had gewild, dáárom de vrede gezocht had in het dienen van de mensen, om in de strijd te bezwijken. Want dat was

voor Tarrou het enige doel geweest, een heilige zijn zonder God. Rieux weet niet wat hij moet antwoorden. Maar in de stad welt het leven weer op, vreugdefeesten worden georganiseerd. Rieux weet echter dat de vreugde van de mensen altijd bedreigd wordt want men overwint de Pest nooit definitief. Hij, de dokter, weet "dat de bacil van de pest nooit sterft, noch verdwijnt, dat zij tientallen jaren kan blijven sluimeren in de meubels, het linnengoed, dat zij geduldig wacht in kamers, kelders, koffers, zakdoeken en paperassen en dat misschien eens de dag zou komen waarop voor het ongeluk en ter lering van de mensen, de Pest weer zijn ratten zou wakker maken om ze te laten sterven in een gelukkige stad."

Anders gezegd, het kwaad kiemt overal, de strijd tegen dat kwaad is een eindeloze nederlaag. Maar dat is volgens Rieux geen reden om op te houden met strijden.

Solidariteit is ook het thema van *de Val, la Chute*: in een bar in Amsterdam vertelt een advocaat de geschiedenis van zijn leven. Hij biecht daar zijn val op. Oorspronkelijk was hij een briljant advocaat in Parijs, tamelijk met zich zelf ingenomen: "Ik deed niets liever dan blinden helpen de straat over te steken, voorbijgangers de weg te wijzen, hun een vuurtje geven, een handje helpen om een zware kar te duwen - ik gaf graag aalmoezen - mijn populariteit was groot - ik deed aan sport - U zult toegeven dat ik in alle bescheidenheid van een geslaagd leven kan spreken - ik vond me zelf een beetje een supermens." Deze egocentrische, ijdele supermens zal verpletterd worden door de last van zijn schuld. Maar waaraan is hij schuldig?

"Op een avond hoorde ik op de Pont des Arts een geluid, dat mij ondanks de afstand enorm leek in de nachtelijke stilte, van een lichaam dat in het water viel. Ik bleef dadelijk staan, maar zonder me om te draaien. Bijna onmiddellijk daarop hoorde ik een kreet, verscheidene malen herhaald die de rivier afgleed en toen plotseling ophield - Ik wilde schreeuwen, en ik bewoog niet - Ik zei bij mezelf dat ik vlug moest handelen en ik voelde een onweerstaanbare zwakheid over mijn lichaam komen. - Daarna verwijderde ik me, in de regen, met kleine stappen. - Ik waarschuwde niemand."

De val van deze onbekende vrouw in de Seine veroorzaakt de val van de advocaat, of liever geeft hem het bewustzijn dat zijn val er altijd al geweest is, dat hij altijd een mislukt man is geweest, of nog liever dat alle mensen schuldig zijn: in alle mensen is er wel iets te veroordelen. Hij voelt zich nu alleen, van solidaire is hij solitair, eenzaam geworden: heel de wereld om mij heen begon te lachen. Hij ontdekt dat zijn deugden slechts egoïsme verborgen, dat zij een minder imposante keerzijde hadden. Op een gegeven ogenblik houdt hij het niet meer uit, en om minder alleen te zijn gaat hij zich publiekelijk beschuldigen in deze bar in Amsterdam. In zijn schuldigheid wil hij de banden met de mensen herstellen, maar dan moeten alle mensen schuldig zijn, en dat zijn zij ook.

Over dit boek zweeft het probleem van de erfzonde. De solidariteit tussen Clamence, de advocaat en de mensen zal weer hersteld worden op de dag waarop de anderen zich samen met hem schuldig zullen voelen, wanneer "ik tenslotte door uw mond zal zeggen: O meisje, werp je nog eens in het water opdat ik een tweede kans krijg ons beiden te redden", wanneer de anderen de schuld van de advocaat zullen belijden, wanneer men broeders zal zijn in het bewustzijn van het kwaad. Maar wij zullen, zegt Camus, "deze tweede kans niet krijgen. Adam is uit het paradijs verdwenen." "Het is te laat nu", zegt de advocaat, "het zal altijd te laat zijn. Gelukkig!" Het woord gelukkig dat deze roman besluit heeft een raadselachtige klank.

In *De gast / L'Hôte* (1954), één van de zes 'korte verhalen' uit de bundel *Koninkrijk en Ballingschap / L'Exil et le royaume*, moet onderwijzer Daru in zijn 'koninkrijk', zijn school, een gevangengenomen Algerijn opvangen en hem de volgende dag overdragen aan de autoriteiten. Ofschoon Daru eerst kwaad is op de man, wint de wet van de gastvrijheid het van zijn woede. Hij geeft hem eten en drinken en brengt de nacht met hem door in dezelfde kamer. Zo ontstaat er 'een soort broederschap', "une sorte de fraternité". De 'gast' nodigt hem zelfs uit zich bij zijn partij aan te sluiten: "Viens avec nous", zegt hij. Daru wil zijn gast echter niet uitleveren en laat hem zelf kiezen: de weg naar de vrijheid of de weg naar de gevangenis. De gevangene gaat naar de gevangenis... Als Daru in zijn klas komt, leest hij op het bord: "Je hebt onze broeder uitgeleverd. Dat

zullen we je betaald zetten.” “Tu le payeras!” Zo veranderde zijn ‘Koninkrijk’ in ‘Ballingschap’.

In dit laatste boek, *L’Exil et le Royaume, Koninkrijk en Ballingschap*, toont Camus aan dat je door solidair te zijn, soms zelf in de problemen kunt geraken. Dit boek sluit zijn denken af omdat de dood hem belette zijn werken voor een beter leven verder te voltooien. Ik ben geneigd om het hierboven besproken *La Peste* en de novelle *Jonas ofwel de kunstenaar aan het werk* uit deze bundel als de twee werken van Camus te beschouwen die het meest helder zijn denken over de solidariteit tot uitdrukking brengen. Moeten wij solidair zijn of solitair, d.w.z. eenzaam, ons niets van anderen aantrekken? Dat is de vraag die telkens in deze bundel gesteld wordt. Solidariteit, zullen wij echter zien, lost niet alle problemen op, solidariteit is niet gemakkelijk en wij moeten er het beste van onszelf aan opofferen. Zo vinden wij dan ook in deze novelle *Jonas, de kunstenaar*, een beschrijving van de moeilijkheden die de solidariteit onze kunstenaar oplevert. Hoe het ook zij, het koninkrijk van Jonas wordt in ballingschap veranderd door zijn (misschien te grote) solidariteit. Hij is een kunstschilder die, ofschoon geen genie, niet helemaal gespeend is van talent:

“Voor de eerste keer ontdekte hij bij zichzelf een onvoorziene vurigheid en onvermoeibaar wijdde hij spoedig zijn dagen aan de schilderkunst en zonder enige inspanning muntte hij uit in deze bezigheid. Niets anders scheen hem nog te interesseren en toen hij daar de gepaste leeftijd voor had, dacht hij er nauwelijks aan te trouwen: de schilderkunst had hem geheel en al gegrepen. Dat is zijn koninkrijk. Zijn vrouw organiseert heel de huishouding en zelfs de huwelijksreis. Jonas vindt alles goed en zijn favoriete zin is : “Zoals u wilt.” Jonas heeft succes met zijn kunst en met dit succes stromen de vrienden toe: maar het zijn juist deze vrienden, de maatschappij, anders gezegd de solidariteit, die het koninkrijk van de schilder in ballingschap zullen doen verkeren: zijn nieuwe vrienden bezochten hem -sommigen hadden geschilderd, anderen gingen schilderen, weer anderen hielden zich bezig met wat er geschilderd was of ooit zou worden. Jonas maakt school, hij heeft leerlingen: die leerlingen legden Jonas uitgebreid uit wat hij geschilderd had

en waarom. Iedereen komt bij de kunstenaar langs en berooft hem zo van zijn tijd en zijn vrijheid. Voor hem waren zijn toegewijde vrouw en zijn kinderen een koninkrijk, zij besloegen alle ruimte van zijn hart, volledig, zonder beperking. In zijn eigen huis kan hij niet meer doen wat hij wil. Op den duur trekt hij zich, om aan de bezoekers te ontsnappen, terug met zijn schilderijen en ezel, in de echtelijke slaapkamer. Men zou toch wel niet op hun bed durven gaan liggen! Ondertussen gaat de roem van Jonas achteruit en de bezoekers aarzelden niet op het echtelijk bed te gaan liggen om beter met Jonas te kunnen praten. Trouwens Jonas schildert steeds minder en tenslotte schildert hij helemaal niet meer: hij komt de cafés niet meer uit, tot op de dag waarop hij, in de vroege morgen thuiskomend, het door verdriet verdronken gezicht van zijn vrouw ziet. Hij is geroerd, wil zijn leven opnieuw beginnen, hij zal schilderen, maar waar? Halverwege de muren bouwde hij een verhoging in de gang om zo een soort vliering te krijgen. Hij brengt daar een lamp, petroleum en verf naar toe. Tenslotte zal hij daar al zijn tijd doorbrengen. Hij schilderde niet maar dacht na, hopen dat zijn goede gesternte hem weer zou bezoeken. Er kwamen nu steeds minder mensen bij hen. Op een morgen, na de nacht doorgebracht te hebben met nadenken, hoort hij het mooie lawaai dat de mensen maken: "zijn kinderen, zijn vrouw, de mensen op straat. Dat is zijn koninkrijk: Hij hield van hen, hoezeer hield hij van hen!" Dan valt hij neer, zonder geluid. De dokter die erbij geroepen wordt, zegt dat Jonas zal genezen, dat hij teveel gewerkt heeft. Op de vliering vindt men een schilderij dat helemaal wit is, maar in het midden waarvan Jonas met heel kleine lettertjes een woord had geschreven dat men bijna niet kon ontcijferen en waarvan men niet wist of er solitaire (eenzaam) of solidaire stond...

De laatste novelle die de bundel en het oeuvre van Camus afsluit, *La pierre qui pousse*, dringt nogmaals op een bijzondere manier aan op de solidariteit. Solidariteit zal hier de houding blijken te zijn van de christen die de boodschap van Christus, het hebt elkander lief, in praktijk brengt. Camus gelooft echter niet in Christus. D'Arrast, de hoofdfiguur, is

uit Frankrijk in Iguape in Brazilië gekomen om een brug te bouwen. D'Arrast is een balling in Iguape, een vreemdeling:

Hij wil een hut in de armenwijk bezoeken, maar niemand nodigt hem uit. Hij maakt kennis met een kok die hem vertelt dat hij de volgende dag een steen van vijftig kilo zal dragen in de processie. Omdat hij bij een schipbreuk gered is, heeft de kok deze belofte gedaan: "Ik heb tegen de goede Jezus gezegd dat ik in de processie een steen van vijftig kilo zou dragen op mijn hoofd." Daags voor de processie woont D'Arrast een feest bij. De kok heeft hem gevraagd hem op een bepaald moment daarvandaan mee te nemen want hij moet rusten voor de processie. D'Arrast kijkt naar de dansers die tenslotte in trans geraken: "Maar vooral de jonge negerinnen kwamen in de meest verschrikkelijke transe, de voeten als vastgezogen op een plaats bleven zij staan, hun lichaam van hoofd tot voeten doorschoot met hevige stuiptrekkingen, die bij de schouders het hevigst werden." En zelfs bemerkte hij de kok die te midden van de anderen danste. D'Arrast moet er bijna van walgen. Dat hij een balling, een eenzame, is blijkt nog meer op het moment dat de kok hem komt zeggen dat hij weg moet gaan: "Zij willen niet dat jij nu nog blijft." Wanneer hij probeert de kok mee te nemen weigert deze: "Ik blijf, -zei de kok - en je belofte?" D'Arrast voelt zich eenzaam bij de mensen. De volgende dag is het feest en hij krijgt een ereplaats om de processie te zien. In de processie bemerkt hij de kok: "Deze was juist het kerkplein opgekomen, het bovenlichaam ontbloot, en hij droeg op zijn bebaarde hoofd een enorme steenblok die op een plak kurk op de schedel rustte. Maar de weg is te lang, de steen te zwaar, de kok kan niet meer, hij is uitgeput. Ondanks de aansporingen van D'Arrast: "vooruit kok, nog even", geeft hij het op, na een paar keer gevallen te zijn: "Enorme tranen rolden stil over zijn geruïneerde gezicht. Hij wilde spreken, hij sprak, maar zijn mond vormde nauwelijks de lettergrepen: "Ik heb beloofd, zei hij als maar." "Toen pakte D'Arrast de steen en droeg die naar de kerk, ondanks het gewicht dat zijn hoofd en nek begon te kraken. Plotseling echter, keerde hij zich af van de kerk, om zich - de steen weegt nu smartelijk op zijn schedel - naar de hut van de kok te richten: hij liep erheen, trapte de deur open en wierp met één beweging de steen midden in het vertrek

op het vuur dat nog gloeide.” Zo wordt zijn ballingschap veranderd in een koninkrijk, hij is niet meer alleen: de vader van de kok nodigt hem uit plaats te nemen: “Kom bij ons zitten.”

Wat is de zin van dit verhaal, wat betekent die steen. De steen is, geloof ik, een last, de steen die wij allen vooruit duwen, het is de steen van Sisyphus, het is de last van ons bestaan. Het leven is een kruis, zegt men wel eens. Dat kruis kunnen wij dikwijls niet alleen dragen, anderen moeten ons helpen; zelf moeten we solidair zijn zoals D’Arrast dat was. Camus spreekt in verband met de processie van de beeltenis van de goede Jezus zelf, rietstengel in de hand, het hoofd bedekt met doornen, bloedend en wankelend. De kok wankelt ook en evenals Christus onder het kruis valt hij meer dan eens onder de steen. Laten wij de vergelijking nog verder uitwerken: voor Camus heeft de goddelijke zending van Christus zijn doel niet bereikt omdat er zichtbaar niets veranderd is na Zijn dood. Zo zien wij dan ook in de laatste novelle dat volgens Camus de mens (D’Arrast) de zending van Christus moet voltooien door te proberen het rijk van de vrede te vestigen door de solidariteit. En deze vrede, zo lazen wij in *La Peste*, zullen wij slechts vinden door onze dienst aan de medemensen, door de solidariteit.

Zo leert dus een eerste beschouwing van het oeuvre van Camus ons dat het weliswaar opgebouwd is op een denken dat uitgaat van de zinloosheid van ons bestaan zonder daar echter in te berusten. De zinloze wereld wordt het eerst beschreven in *L’Étranger*, maar in ieder werk dat volgt, draagt Camus bouwstenen aan voor een gelukkigere wereld. Samenvattend zegt hij dat zelfs al is het leven absurd (de Pest!), dan moeten wij er toch iets van proberen te maken: wij moeten samen de wereld leefbaar maken.

En zo wordt men dan profeet van de zinloosheid!

Het is nog onvoldoende algemeen bekend dat het denken van Teilhard de Chardin enerzijds verwantschap toont met dat van Camus, het anderzijds in religieuze zin uitbouwt en voltooit. Dat Teilhard de Chardin de *Mythe van Sisyphus* van Camus gelezen blijkt te

hebben, vinden wij in dit opzicht zeer betekenisvol. Het denken van Camus en Teilhard komt samen op het punt van de solidariteit. Evenals Camus heeft Teilhard gezocht naar de weg die ons voert uit het schijnbaar absurde van ons bestaan: "op het eerste gezicht", zegt hij in *La vision du passé*, "schijnt niets zin te geven aan de 'absurde' maalstroom van de cultuur die ons meesleurt." Evenals Camus wijst ook hij op de plaats van de solidariteit in ons bestaan en hij geeft haar zelfs een functie in de evolutie. Na het ontstaan van de aarde, van het leven, van het denken, respectievelijk de 'geosfeer', de 'biosfeer' en de 'noosfeer' beschreven te hebben, en na aangetoond te hebben dat in de 'boom van het leven' de mens door zijn denken de hoogste plaats inneemt, vraagt Teilhard zich af of met de mens de evolutie aan een eindpunt is gekomen:

"Niets wijst de laatste 20.000 jaren op een merkbare stap vooruit in de hersenvorm van de mens."

Maar toch gaat volgens hem de evolutie nog steeds verder:

"Het gaat erom duidelijk en eens en voor altijd een einde te maken aan de legende die steeds weer opduikt dat de aarde in de mens en met de mens (...) op het dieptepunt van zijn biologische mogelijkheden is gekomen."

In de mens volgt de evolutie de richting die zij altijd gevolgd heeft, die van de geest. De mens staat volgens Teilhard nog maar aan het begin van de 'noosfeer'. Hoe moet men zich dan het vervolg van de evolutie der mensen indenken? Teilhard voorziet nog een verdere ontluiking van onze geest:

"Iedere verdere vooruitgang van het leven die zich in de mens voltrekt, kan slechts samenvallen met een toenemen van onze geestelijke natuur." Waar gaat die noosfeer dan heen, waar loopt de evolutie op uit, wat is de zin van de evolutie, de zin van de mens? Als wij, zegt hij, de specifieke natuur en het geheim van de mens willen doorgronden, dan is er geen andere methode dan te bezien wat het denken tot nu toe heeft opgeleverd en wat het in de toekomst aankondigt. Na 500 miljoen jaren leven en 500.000 jaren mensheid begint de aarde zich, zo lezen wij, te organiseren. Tot nu toe bestond de mensheid economisch en psychisch slechts uit fragmenten die los met elkaar verbonden de oppervlakte van de aarde bedekten. Het moment schijnt gekomen te zijn

waarop onder de onweerstaanbare druk van geografische, biologische, politieke en sociale factoren deze fragmenten zullen samensmelten, over alle nationale bewustzijnsgevoelens heen tot een echte ‘Geest der Aarde’, ‘Esprit de la Terre’. Teilhard voorvoelde overal deze convergentie naar de uiteindelijke eenheid:

“Als wij wegen, spoorwegen, vliegtuigen, pers en radio ontwikkelen, geloven wij dat we ons slechts amuseren. In werkelijkheid zetten wij zo, op een hoger plan, het ononderbroken werk van de biologische evolutie voort.”

Hij herkent deze eenwording in de aspiratie der godsdiensten naar meer eenheid, waarvan het Concilie een uitdrukking is:

“De toekomst van de aarde ligt in onze handen, wij kunnen nog slechts vooruitgaan door een te worden, dat is de wet van het leven. (...) De weg die voor ons ligt kunnen wij nog slechts in solidariteit afleggen”, zegt hij in *L’Avenir de l’homme*.

Teilhard ziet in deze solidariteit, en dat in tegenstelling tot Camus, het voorspel van de uiteindelijke eenheid waarop de evolutie (volgens hem) uit moet lopen.

Beiden postuleren zij dus een solidariteit op aarde. Hun denken splitst zich echter daar waar de dood en een leven hiernamaals ter sprake komen. Of de zin van ons bestaan transcendent is, laat Camus in het midden:

“Ik weet niet of deze wereld een zin heeft, die boven haar uitgaat. Maar ik weet dat ik deze zin niet ken en dat het voor mij op dit ogenblik niet mogelijk is hem te kennen.”

Elders in zijn werk lezen wij nog:

“Het behaagt mij niet te geloven dat de dood de weg ontsluit naar een ander leven.

Zij is voor mij een gesloten deur.”

In tegenstelling tot Camus postuleert Teilhard “over deze aarde heen”, “au-delà de cette terre” iemand die de zin, de richting van ons bestaan aangeeft: het ‘Punt Omega’. Het eindpunt van ons bestaan, van de gehele evolutie is Christus, zegt Teilhard, Alpha en Omega van ons leven. Naar hem gaan wij, hij is onze zin, “notre sens”. Het is interessant dat dat Franse woord niet alleen ‘zin’ betekent maar ook ‘richting’. Omega symboliseert

de eenwording van de mensheid in de liefde, het moment waarop de mensheid de boodschap van Christus, 'bemint elkander', verwezenlijkt zal hebben. Camus stelt zich tevreden met de aarde, zij is zijn koninkrijk: "Daar houdt mijn kennis op, de rest is constructie."

Teilhard vestigt zijn koninkrijk niet op deze aarde, de zin van de mens ligt elders dan de aarde die hij bewoont. En vertrouwend op de wetten die hij in de evolutie heeft ontdekt, wijst hij naar God, het Punt Omega waarin de nog steeds evoluerende mens uiteindelijk zijn 'sens' = zin en richting zal vinden.

"Ik vind op het eind van mijn wensen de kosmische Christus, als ik dat zo mag noemen, degene die in het bewuste centrum van zijn persoon en zijn hart, de gehele beweging van atomen cellen en zielen bundelt."

Teilhard de Chardin en Camus spreken beiden over de absurditeit van het bestaan, zij vinden echter het bestaan verre van absurd.